

ابن سینا پزشک نابغه ایرانی

نویسندگان: دکتر موسی زرگر^۱، دکتر محمود خدابنده^۲، دکتر علی خاجی^۳، دکتر مژگان کاربخش^۴

چکیده:

دانش پزشکی امروزی در طول سالیان متمادی رشد و گسترش یافته است؛ پایه و اساس این دانش در مشرق زمین بنا نهاده شده است و کشور ما ایران، در گسترش دانش پزشکی سهم عظیم و موثری را ایفاء نموده است. هدف از این مطالعه شناساندن هر چه بیشتر ابن سینا که یکی از بزرگترین بنیانگذاران علم طب می باشد. بدین منظور در بهار ۱۳۸۶ به جستجوی کلمات کلیدی *ibn sina*، *avicenna*، *Persian medicine*، *traditional medicine* و کلمات مشابه، در *pubmed* و موتورهای جستجوگر اینترنتی از جمله *google* و کتب موجود در این زمینه پرداخته و سپس یافته های بدست آمده را در قالب یک مقاله گردآوری نمودیم. متأسفانه در تعدادی از مقالات و سایتهای اینترنتی از ابن سینا به عنوان فردی از بکی، عرب، افغانی و حتی ترکمن یاد شده است. ابن سینا در اول شهریور سال ۲۵۹ هجری شمسی در ده افشنه در نزدیکی شهر بخارا که در آن زمان جزو قلمرو کشور ایران بود، متولد گشت. وی در ۱۶ سالگی به آموختن علم طب روی آورد، بطوری که در ۱۷ سالگی در علم طب استاد شد. ابن سینا در زمینه علم طب تلاشهای بسیاری انجام داد؛ به گونه ای که آثار و کتب متعددی از وی در این زمینه به جای مانده است. آثار پزشکی وی بالغ بر دویست جلد کتاب می باشد. معروفترین کتاب پزشکی وی، کتاب قانون در طب می باشد که تا قرن هفدهم میلادی در سراسر اروپا، معتبرترین کتاب پزشکی بود و در دانشگاهها تدریس می شد. بدون شک، تلاشها و آثار ابن سینا گام بسیار موثری در پیشبرد علم طب بوده است. لذا شناختن زندگینامه و آثار ابن سینا به خصوص در رابطه با ملیت وی، امری ضروری و لازم به نظر می رسد تا بدین گونه به خودباوری ملی رسیده و در پی آن گامی بلند در جهت پیشرفت علمی کشورمان برداریم.

کلید واژه: ابن سینا، پزشک، نابغه ایرانی

مقدمه:

کس پنهان نیست. پزشکان ایران زمین، اولین کسانی بوده اند که به نوشتن کتب منظم طبیبی با روش علمی پرداختند؛ به طور مثال زکریای رازی شرح حال و راه تشخیص و درمان بیماران خود را در کتب بیست جلدی خود بنام الحاوی گردآوری کرده است و نیز ابن سینا در کتاب پنج جلدی خود به نام قانون به شرح مبسوطی از آناتومی، داروها، بیماریها، ناخوشی ها و طریقه ساخت داروها پرداخته است.

بانگرش اجمالی بر تاریخچه دانش بشری، می توان بی برد که دانش و علوم کنونی در طول سالیان متمادی و با گذشت زمان، گسترش یافته است. پایه و اساس گسترده عظیم دانش امروزی که جلوه آن در جهان غرب نمایان است، در مشرق بنا نهاده شده است. از طرفی سهم عظیم کشورمان ایران، در گسترش علوم و دانش بشر به خصوص در علم طب، در مشرق زمین بر هیچ

(۱) استاد جراحی دانشگاه علوم پزشکی تهران، مرکز تحقیقات تروما و جراحی سینا

(۲) پژوهشگر، مرکز تحقیقات تروما و جراحی سینا

(۳) پژوهشگر، مرکز تحقیقات تروما و جراحی سینا

(۴) دکترای تخصصی پزشکی اجتماعی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، مرکز تحقیقات تروما و جراحی سینا

بعدها شیخ رئیس، حجه الحق، شرف الملک، حکیم الوزیر، حکیم الشرق و الغرب نامیده شد (۱۲ و ۱۳).

خانواده: پدر وی عبدالله نام داشت که از کارگزاران دولت سامانی و عهده دار امور مالی قریه خرمین در عهد سلطنت نوح بن منصور و از مردمان بلخ بود؛ مادر وی ستاره نام داشت که از اهالی ده افشنه بود (۸ و ۱۴). بعدها نیز از این زوج فرزند دیگری به نام محمود به دنیا آمد (۱۵) هنگامی که حسین ۵ ساله بود پدرش عبدالله به بخارا رفت و هر دو فرزندش در بخارا پرورش یافتند (۱۶).

کودکی: حسین در بخارا شروع به تحصیل علم نمود (۱۵) و در ده سالگی حافظ قرآن شد (۹). عبدالله وی را برای فراگیری حساب و هندسه، جبر و مقابله، نزد سبزی فروش و محمود مساح و برای فراگیری فقه نزد اسماعیل زاهد گذاشت (۱۳). پدر حسین و برادرش محمود، جزء فرقه اسماعیلی بودند ولی حسین تمایلی به آن فرقه نداشت (۱۷).

مدتی بعد ابو عبدالله ناتلی که از فیلسوفان آن دوره محسوب می شد، به بخارا آمد و با اصرار عبدالله، حسین را به شاگردی پذیرفت. حسین فلسفه را نزد ناتلی شروع کرد و در تحصیل علم باعث شگفتی وی گردید؛ به طوری که ناتلی، عبدالله را از گماردن حسین به شغلی غیر از آموختن علم بر حذر داشت (۱۴ و ۱۵).

نوجوانی: حسین در ۱۶ سالگی به آموختن علم طب روی آورد، به طوری که در سن ۱۷ سالگی در علم طب استاد شد و شاگردان و طبیبان زیادی برای آموختن علم طب در محضر وی حاضر شدند (۱۸ و ۱۹).

هنگامی که ابن سینا ۱۷ سال داشت؛ امیر نوح بن منصور سامانی، زمامدار بخارا بیمار شد و طبیبان از علاج وی عاجز ماندند (۱۹).

در مورد بیماری امیر نوح بن منصور روایت شده که تمام عضلات بدن وی سفت و سخت شده بود به طوری که توان حرکت نداشت، ابن سینا بعد از معاینه دقیق وی، دستور داد که حوض حیاط امیر را مملو از نوعی ماهی بنام ماهی رعاده (لرزمایه) کنند و امیر را برهنه کرده و در قفسی چوبی قرار داد و آن قفس را در وسط حوض گذاشت. در اثر نیرویی که از لرزمایه تولید می شد و با جسم امیر برخورد می کرد، امیر درمان شد (۱۷).

شرح و بیان خصوصیات گیاهان دارویی و منظم کردن آن در کتب، از اساسی ترین فعالیت‌های پزشکان ایرانی بوده است (۱).

با بررسی و مشاهده چهره های سرشناس علم طب ایران، از جمله ابن سینا که زاده و پرورش یافته کشور پهناورمان می باشد، غرور فراموش شده علمی مان را باز می یابیم. در این مقاله سعی کرده ایم که به بررسی مقالاتی که در مورد زندگی نامه و خدمات پزشکی ابن سینا به نگارش در آمده، پردازیم و با شناساندن شخصیت و شرح خدمات عظیم وی در علم طب، گامی در جهت خودباوری ملی و احیاء فرهنگی غنی کشورمان برداریم.

روش مطالعه:

بدین منظور به جستجوی کلمات کلیدی *medicine* *Avicenna*, *ibn sina*, *traditional medicine*, *Persian* کلمات کلیدی مرتبط در *pubmed*، موتورهای جستجوگر اینترنتی از جمله *google* و کتب موجود در این زمینه پرداختیم. سپس مقالات و مطالبی که در این زمینه به نگارش در آمده بود، بررسی نموده و یافته های خود را از جهت تاریخچه زندگی ابن سینا (تولد، خانواده، کودکی، نوجوانی و ...)، اوضاع ایران در زمان وی، فعالیتها و خدمات چشمگیر وی در علم طب، آثار و کتب طبی ابن سینا و شاگردان وی، جمع آوری و دسته بندی نمودیم.

یافته ها:

متاسفانه مقالات متعددی ملیت این شخصیت بزرگ علمی کشورمان را به کشورهای از جمله ازبکستان (۲ و ۳)، ترکمنستان (۴)، افغانستان (۵ و ۶) و کشورهای عربی (۷) نسبت داده بودند، بنابراین با تهیه نقشه ایران در زمان تولد ابن سینا، سعی در مستند سازی ملیت وی نموده ایم (شکل ۱) (۸).

تولد: در اول شهریور سال ۳۵۹ هجری شمسی مطابق با بیست و سوم آگوست سال ۹۸۰ میلادی و سوم صفر سال ۳۷۰ هجری قمری، کودکی به نام حسین در ده افشنه در نزدیکی شهر بخارا (شمال شرقی ایران) متولد شد (۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱) که

زمان بود که ابن سینا، مجدالدوله را که دچار بیماری سوداء (مالیخولیا) شده بود، درمان کرد. وی بعد از مدتی به قزوین رفت و از آنجا راهی همدان شد. در همدان به معالجه بیماری قولنج شمس الدوله فرمانروای آنجا پرداخت، در سال ۴۰۶ هجری قمری شمس الدوله وی را به وزارت گمارد.

ابن سینا روزها را به کار وزارت شمس الدوله می گذارند و شب ها به تدریس دانشجویان می پرداخت. شمس الدوله در سال ۴۱۲ هجری قمری در گذشت و پسرش سماء الدوله جای وی نشست و از ابن سینا خواست که وزارت را بپذیرد ولی ابن سینا از این مقام سرباز زد (۱۵).

در این میان ظاهراً بین ابن سینا و فرمانروای اصفهان (علاءالدوله) مکاتباتی صورت گرفت که افشای آن منجر به زندانی شدن ابن سینا به مدت چهار ماه در قلعه ای بین راه همدان و اصفهان به نام قلعه فردجان گردید، وی در زندان شروع به نگارش رساله عرفانی حی بن یقظان و کتاب قولنج و چند رساله دیگر کرد (۱۴ و ۱۵).

مدتی پس از آزادی از زندان، ابن سینا همراه با شاگردش جوزجانی همدان را به قصد اصفهان ترک کرد.

و در اصفهان مورد استقبال علاءالدوله فرمانروای اصفهان قرار گرفت؛ ابن سینا در اصفهان چهارده سال زندگی آرامی داشت؛ شب های جمعه مجلس مناظره ای در حضور علاءالدوله تشکیل می شد که ابن سینا و دانشمندان دیگر در آن شرکت می کردند. ابن سینا در اواخر عمر، به بیماری قولنج دچار گردیده بود تا جایی که برای بهبود زودتر خود، روزی هشت بار خود را تنقیه می کرد و دچار زخم روده شده بود (۱۵).

وفات: سرانجام ابن سینا هنگامی که همراه علاءالدوله راهی همدان بود در میان راه دچار عود بیماری قولنج شد و در نهایت در جمعه اول ماه رمضان سال ۴۲۸ هجری قمری برابر با ۱۸ ژوئن سال ۱۰۳۷ میلادی در سن ۵۷ سالگی در گذشت و در همدان به خاک سپرده شد (۳ و ۱۵ و ۲۱).

آثار و تالیفات: آثار و تالیفات ابن سینا متجاوز از دویست کتاب می باشد. تعداد و آثار وی به زبان فارسی ۲۳ عدد و آثار عربی وی قریب به ۲۱۵ عدد می باشد (۱۳)، آنچه به تحقیق از آثار ابن سینا محسوب می شود ۴۳ کتاب در طب، ۲۳ کتاب در

ابن سینا پس از درمان امیر نوح بن منصور، در ازای پاداش از امیر درخواست استفاده از کتابخانه دربار سامانیان را نمود که امیر نیز پذیرفت (۱۷). بوعلی در باره عظمت این کتابخانه شرحی نگاشته است، متأسفانه این کتابخانه بعدها طعمه حریق شد (سال ۳۸۹ قمری) (۱۳ و ۱۵).

جوانی: ابن سینا در سن ۱۸ سالگی به تمام علوم زمان خود چیره شد، وی در سن ۲۱ سالگی دست به تالیف زد و نخستین کتاب خود را به نام العروصیه به درخواست ابوالخیر عروسی نگاشت (۱۷).

در ۲۲ سالگی پدرش را از دست داد، در این هنگام به علت ضعف دولت سامانی، بخارا دچار آشفتگی شده بود؛ به همین علت ابن سینا راهی گرگان پایتخت امرای مامونیه (در شمال غربی خوارزم) شد، ابن سینا مدتی در آن جا به کار و پژوهش پرداخت و نیز با دانشمندان بسیاری از جمله ابوریحان بیرونی، ابوسهل مسیحی و ابونصر عراقی معاشرت نمود (۱۴ و ۱۵).

دشواریها و هجرت: بعد از تسلط محمود غزنوی به خوارزم، دانشمندان پراکنده شدند و برخی از آنها به دعوت محمود غزنوی به غزنه (پایتخت غزنویان) رفتند، ولی ابن سینا به علت مخالفت با محمود غزنوی از نظر سیاست و مذهب، دعوت وی را نپذیرفت. (۱۴ و ۱۵)، محمود غزنوی فردی متعصب بود با فلسفه و فیلسوفان میانه خوشی نداشت چنانچه وی در هجوم به ری در سال ۴۲۰ هجری قمری، پنجاه خروار دفتر فلاسفه را سوزاند (۲۰).

بنابراین ابن سینا همراه ابوسهل مسیحی از آنجا گریخت و از راه ایبورد و طوس به قصد گرگان (جرجان) حرکت کرد تا به قابوس بن وشمگیر که به عنوان یاری گر و حامی دانشمندان شهرت داشت، بپیوندد، ولی قبل از رسیدن به گرگان، قابوس توسط سپاهیانش خلع و زندانی شده بود؛ وی ناچار به قریه ای در خوارزم برگشت، بعد از مدتی دوباره به گرگان رفت و این بار ابوعبید جوزجانی (که از وفادارترین شاگردانش محسوب می شود) به او پیوست. در همین شهر بود که وی نوشتن کتاب قانون را آغاز نمود (۱۴ و ۱۵ و ۱۸).

مدتی بعد، راهی شهر ری شد و در ری به خدمت ام الملوک بیوه فخرالدوله علی بویه و فرزندش مجدالدوله رسید. در این

بحث مجتهدانه اش اهمیت یافته است و کتابهای رازی و علی بن عباس مجوسی را با آنهمه فضیلت عقب زده است (۱۷).

برخی از خدمات و توصیه های پزشکی وی: ابن سینا مانند کتب مرجع پزشکی امروزی به تقسیم بندی بیماریها، علل بیماری، اپیدمیولوژی، توضیح علائم و نشانه ها، درمان و پرگنوز بیماریها پرداخته است (۴).

یکی از کارهایی که ابن سینا در طب انجام داد تقسیم بندی و گروهبندی علم طب بود به عنوان مثال وی در کتاب قانون، درد را به ۱۵ گروه تقسیم کرده است (۱۱) از جمله خارش، زبری، خلنده، فشاری، کشنده، پاشنده، تباه کننده، قطع کننده، شکننده، سستی (رخو)، سوراخ کننده، مسلی، سری، ضربانی، سنگین، خستگی، سوزان (۱۷).

همچنین در فصل نبض شناسی، مشخصات نبض را به ده قسم و نبضهای غیرنرمال را به بیست و دو قسم تقسیم کرده است و در فصل ادرار شناسی، ادرار را از نظر آزمونهای مختلف از جمله کمیت، بو، رنگ، کف ادرار، ترکیب، شفافیت، سدیمان و بیماری که فرد دارد، مورد بررسی قرار داده است (۱۱).

جالب آنجاست که بسیاری از نظریات ابن سینا، با وجود گذشت سالیان دراز هنوز به قوت خویش باقی است؛ به عنوان مثال وی در مورد سرطانهای کوچک چنین می گوید: «اگر امکان آن را داشته باشیم که چیزی از بین برود، قطع و بریدن اوست از ریشه؛ همراه با بافتهای ورم کرده اطراف و عروقی که آن را تغذیه می نماید به طوریکه چیزی از آن باقی نماند؛ این کار با خونریزی شدید همراه است. یا در قسمت دیگری در مورد متاستاز در سرطان چنین بیان می کند: یکی از پیشینیان حکایت کرده است که پزشکی یک پستان سرطان را از بیخ برید، پس پستان دیگر سرطان پیدا کرد، میگویم اینکار در صورتی امکان دارد که عضو در راه سرطان واقع شده باشد و می تواند ظهور سرطان در عضو دیگر بر سبیل انتقال ماده روی دهد. (۱).

وی همچنین در مورد بیماری آسم نظریه خلطی را مطرح می کند که هنوز به قوت خود باقی است. وی در هزار سال قبل بدون داشتن وسائل پرتونگاری و اشعه ایکس از سل ریوی و سه مرحله ای که این بیماری در بدن انسان ایجاد می کند بحث نموده است که با معلومات امروزی تقریباً هیچ اختلافی ندارد؛ وی در

روانشناسی، ۲۴ کتاب در فلسفه، ۲۶ کتاب در فیزیک، ۳۱ کتاب در الهیات، ۱۵ کتاب در ریاضیات، ۲۲ کتاب در منطق، ۵ کتاب در تفسیر قرآن است؛ بعلاوه وی کتبی در ورزش، عشق، موسیقی و داستان دارد (۴).

آثار غیر پزشکی: از آثار غیر پزشکی وی می توان به کتب زیر اشاره کرد: شفاء در حکمت عملی و نظری، دانش نامه علایی در فلسفه، اسباب حدوث الحرف و م-خارج ها در زبان شناسی، الموجز الكبير و الموجز الصغير (هر دو در منطق)، المدخل الی صناعه الموسیقی در باب موسیقی، مبداء و معاد، اسرار الصلاه، کتاب الانصاف، رساله اضحویه فی امر المعاد، عیون الحکمه، الاشارات و التنبیها (۱۵).

کتاب قانون وی و تاثیر گذاری آن در طب جهان: از مشهورترین آثار پزشکی ابن سینا می توان به کتاب قانون در طب که در ۵ جلد است اشاره نمود (۱۷).

جلد اول آن به کلیات طب و اصول کلی علم طب اشاره دارد. جلد دوم درباره داروها و مواد موثره طبی به ترتیب حروف الفبای ابجد بوده و بالغ بر ۷۶۰ دارو می باشد (۱۰ و ۱۷).

جلد سوم درباره بیماری های می باشد که به ترتیب محل ابتلا بوده و در بیست و دو فصل به نگارش درآمده است.

جلد چهارم در مورد ناخوشی هایی مانند تب و ... که به عضو خاصی محدود نیست می باشد.

جلد پنجم به طرز تهیه داروهای مرکب پرداخته است (۱۱ و ۱۷).

این کتاب تا قرن هفدهم در سراسر اروپا معتبرترین کتاب طبی بوده و در دانشگاهها تدریس می شده است (۱۷) و حتی در دانشگاه بروکسل تا سال ۱۹۰۹ نیز کاربرد داشته است (۴).

کتاب قانون از نخستین کتابهایی است که پس از اختراع چاپ در اروپا انتشار یافت (۱۴).

این کتاب سه بار به طور کامل و چندین بار بصورت گزیده به زبان لاتین ترجمه شد. ویلیام اسلر در مورد این کتاب می گوید قانون طولانیتر از هر کتابی، مرجع پزشکی جهان بوده است. (۱۸). پرفسور ادوارد براون در کتاب طب عرب (Medicine Arabian) در مورد کتاب قانون اینگونه می گوید: «قانون بر آنکه به شکل دائره المعارف است و بواسطه نظم و ترتیب منطقی و طرز

با قاتاطیر (catheter) انجام می داده است و بعد جراحی سنگ مثانه مراقبت های لازم از زخم را توصیه می نموده است. همچنین در شکسته بندی از راه کشش کمک می گرفته و آن را به صورت کشش طولانی مدت انجام می داده است. وی برای کاهش درد در جراحی و شکسته بندی از داروهای مختلفی استفاده می نمود (۱۷).

وی معتقد بود که پزشکی می بایست بیماری های ویژه سرزمین های مختلف و تابع فصول مختلف را به خوبی بشناسد تا بتواند وسایل پیشگیری و چاره جوئی و معالجه آنها را تدبیر نماید (۲۳).

وی به حفظ سلامتی بیش از درمان اهمیت میداد به عبارتی علم طب از نظر وی، حفظ سلامتی بوده است و نه درمان بیماریها (۱۷).

ابن سینا اولین کسی بود که به وجود قند در ادرار افراد دیابتی پی برد (۲۴).

وی معتقد بود که حالت و روحیه طیب از جمله بشاشیت وی، در درمان بیمار بسیار موثر است (۱۷).

خدمات ابن سینا در علوم به خصوص در علم طب بر هیچ کس پوشیده نیست تا جایی که ویلیام هاروی (کاشف سیستم گردش خون در قرن ۱۷ میلادی) می گوید: اگر می خواهید به سرچشمه های دانش برسید آثار ارسطو، سیسرو و ابن سینا را بخوانید (۱۸).

سایر آثار پزشکی وی: از سایر آثار پزشکی ابن سینا می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- الارجوزه فی الطب: این کتاب منظومه ای در پزشکی می باشد که شامل ۱۳۳۷ قطعه می باشد که ۱۴۶ قطعه آن در مورد سلامتی در چهار فصل است و دومین کتاب پزشکی مهم ابن سینا بعد از کتاب قانون است (۴).

۲- الادویه القلییه: این کتاب درباره داروهای قلبی نوشته شده است.

۳- الارجوزه فی وصایا بالبقراط: این کتاب در مورد وصایای بقراط به نگارش در آمده است.

۴- الارجوزه فی وصایا (نصایح طبی منظوم): که در مورد پند

درمان سل از تربانتین (Trebentine) و مازو (Noix de calle) و گردو استفاده می کرد که هر سه این داروها ضد سل می باشند و تاچندی قبل نیز متداول بوده است.

ابن سینا در درمان اسهال آب پنیر و پنیر بز تجویز می نموده است یعنی همین عملی که امروزه در مورد داروهای ضد اسهال بر مبنای اسید لاکتیک اجرامی گردد.

ابن سینا درباره بیماریهای عمومی و اپیدمی از راه هوا و آب وبائی گفتگو کرده است و بر ضد بیماریها، دود دادن را توصیه می کند، به عبارت دیگر از قرنطینه سخن گفته است (۱۷).

ابن سینا شیر مادر را بهترین غذای کودک دانسته است (۱۷ و ۲۴) و در صورتی که مادر شیر نداشت توصیه می کند که کودک به دایه سپرده شود.

ابن سینا ورزش را از ارکان اصلی سلامت مزاج می دانست و ورزشهای مختلف را برای سنین مختلف شرح داده و اثر ورزش در سلامت را بسیار خوب بیان نموده است. همچنین خواب طبیعی و استنشاق هوای پاک و پاکیزگی جسم را برای سلامت ضروری دانسته است. وی در کتاب قانون در فصل بهداشت و پیشگیری بیماری ها، مفصلاً درباره بهداشت آب و مسکن و هوا و استحمام، شرایط در فصول و سنین مختلف سخن به میان آورده است و سکونت در مجاورت آبهای راکد را منع نموده است.

وی در مورد خصوصیت مسکن توصیه می کند که آفتاب باید به درون آن بتابد. ابن سینا به سبب اعتقاد به سرایت برخی امراض از طریق آب، توصیه به تصفیه آب از طریق گذراندن آن از صافی و یا جوشاندن آن نموده است.

وی در جلد اول کتاب قانون اطلاعاتی در مورد فواید آب های معدنی برای سلامت بیان نموده است.

ابن سینا در جراحی و بستن زخمها، توصیه به شستشوی زخم با شراب، قبل از بستن آن نموده است به عبارتی از شراب به منظور ضد عفونی نمودن استفاده می کرده است.

ابن سینا برای بیرون آوردن سنگ مثانه، آن را در داخل مثانه خرد مینمود (lithotrite)، و در میل زدن مثانه (catheterisme) از میلهایی که با چرم و فلز تهیه می گردید، استفاده می کرد و آن را

- و اندرز طبی می باشد.
- ۵- الاغذیه و الادویه: در مورد غذاها و داروها به نگارش در آمده است.
- ۶- الباه: در این کتاب در مورد نیروی باء و ضعف و شدت آن در سنین مختلف گفتگو کرده است.
- ۷- تدبیر المسافین: این کتاب در مورد تدبیر و دقت و عمل طبی و بهداشتی مسافین به نگارش در آمده است و به زبان عربی می باشد.
- ۸- تشریح الوجود: این کتاب به فارسی نگاشته شده و در مورد تشریح اعضاء و حقایق انسانیه است.
- ۹- حفظ الصحه: به زبان عربی نوشته شده و در مورد بهداشت است. سیزده فصل دارد و مشتمل است بر ذکر کیفیات و اعتدال و بدن های مختلفه و احتیاج آنها به بهداشت، تدابیر روزانه، مسواک، ورزش، حمام، منافع و مضار شراب، دستور خواب، فصد، حجامت، مسهل، استفراغ و امثال آن.
- ۱۰- خصب البدن: در باب تر و تازگی بدن است.
- ۱۱- فی الخمر: در مورد شراب نوشته شده و به زبان عربی است.
- ۱۲- دستور طبی: به زبان عربی بوده و مشتمل بر ۵ فصل است و موضوع آن دستورات طبی است.
- ۱۳- شطر الغب: رساله ای به عربی بوده و در درمان تب های مرکب نگارش شده و منسوب به ابن سینا است.
- ۱۴- شفاء الاقسام: در درمان بیماریها بوده و منسوب به ابن سینا است.
- ۱۵- الفصد: درباره خون گرفتن است.
- ۱۶- فصول طیبه (فصول فی الطب): به زبان عربی بوده و در باب قلب و عروق ضربان دار و روح و چند موضوع دیگر تالیف شده است.
- ۱۷- مقادیر الشربات فی الادویه المفرده: در باب مقادیر و میزان خوراک ادویه مفرده به نگارش در آمده است.
- ۱۸- النبض (رگ شناسی، نبضیه، دانش رگ): این رساله به زبان فارسی بوده و درباره نبض و شناسایی رگ تالیف گردیده است.
- ۱۹- الهندبا: به زبان عربی بوده و در باب کاسنی و موارد استعمال آن سخن به میان آمده است.
- ۲۰- خواص الشراب: منسوب به ابن سینا است.
- ۲۱- الارجوزه فی التشریح
- ۲۲- الارجوزه فی المعجرات
- ۲۳- الاقربادین
- ۲۴- البول
- ۲۵- تخلیط الاغذیه
- ۲۶- تدبیر سیلان المنی: منسوب به ابن سینا است.
- ۲۷- جودیه: به فارسی بوده و منسوب به ابن سینا است.
- ۲۸- الحزن و اسبابه
- ۲۹- حواشی قانون
- ۳۰- دفع الغم من الموت
- ۳۱- دفع الغم و الهم
- ۳۲- دفع المضار الکلیه عن الابدان الانسانیه به تدارک انواع خطاء التدبیر
- ۳۳- دفع الهم عند وقوع الموت: منسوب به ابن سینا است.
- ۳۴- الرد علی کتاب ابی الفرج ابن الطیب
- ۳۵- الرد علی مقاله الشیخ ابی الفرج ابن ابی سعید الیمامی
- ۳۶- رساله قلبیه
- ۳۷- السکنجبین
- ۳۸- السموم و الاقربادین
- ۳۹- سیاسه البدن و فضائل الشراب و منفعه و مضاره
- ۴۰- العشق
- ۴۱- الفرق بین الحراره الغریزه و الغریبه
- ۴۲- فواید الزنجبیل
- ۴۳- فی تبیین ماهیه الحزن
- ۴۴- فی تعرض رساله الطیب
- ۴۵- القصیده العینه
- ۴۶- قوانین و معالجات طیبه
- ۴۷- القوی الطبیعیه
- ۴۸- القولنج: رساله ای در باب قولنج است.
- ۴۹- القوی الاربعه
- ۵۰- القوی الانسانیه و ادراکاتها
- ۵۱- القوی الجسمانیه

حتی با گذشت بیش از هزار سال از آن زمان، هنوز بسیاری از نظریات وی در مورد بیماریها و درمان آن به قوت خود باقی مانده است.

متأسفانه امروزه علیرغم سابقه درخشان علمی کشورمان در علم طب، مصرف کننده دانش و تکنولوژی جهان غرب شده ایم؛ در حالیکه اگر تحقیقات خود را مثل گذشتگان ادامه می دادیم، خود کاشف دانش امروز و تکنولوژی پیشرفته می شدیم و به جای اینکه مصرف کننده باشیم می توانستیم صادر کننده باشیم بخشی از این خودباختگی ناشی از قطع ارتباط ما با گذشته علمی کشورمان می باشد. بنابراین موثرترین راه توسعه دانش پزشکی کشورمان، ایجاد خودباوری، اتکا به نفس، تلاش و توکل می باشد (۱) و این موضوع جز با تلاش مستمر و شناخت تاریخ غرور آمیز گذشته علمی کشورمان میسر نخواهد شد.

خوشبختانه در چند سال اخیر پزشکان کشورمان، به پیشرفتهای چشمگیری در زمینه علم طب دست یافته اند که این موضوع نشانه خودباوری و نبوغ سرشار آنها می باشد. امید است تا با آشنایی بیشتر شخصیت های علمی کشور عزیزمان ایران و الگو برداری از آنها، گامهای موثرتری در جهت پیشرفت علمی جهان و در پی آن، اعتلای غرور ملی کشورمان برداریم.

۵۲- ماهیه المحزن و الکدر

۵۳- ما یدفع ضرر الاغذیه

۵۴- مسائل حنین

۵۵- مسائل عده طبیه: منسوب به ابن سینا است.

۵۶- المسائل المعدوده فی الطب

۵۷- منافع الاعضاء

۵۸- الموت و الحیاه (۱۳).

شاگردان وی: ابن سینا شاگردان و دانشمندان کار آمدی مانند جوزجانی، بهمنیار، ابو منصور طاهر اصفهانی و معصومی را که هر یک از ناموران روزگار هستند تربیت نمود (۲۵).

جوزجانی از معروفترین شاگردان ابن سینا می باشد و مدت ۲۵ سال همراه ابن سینا بود و در بسیاری از مولفات ابن سینا کمک کرده است (به خصوص در زمان وزارت ابن سینا)؛ ابن سینا به وی علاقه زیادی داشته و رسالات متعددی به نام وی تالیف کرده است (۱۳).

بحث و نتیجه گیری: بی شک ابن سینا یکی از پرکارترین و کم نظیرترین دانشمندان جهان است که آثار ارزنده ای در سطح جهانی از خود به یادگار گذاشته است (۱۷).

تلاشها و آثار پر ارزش ابن سینا گام بسیار بزرگی در جهت پیشرفت علم طب به صورت کنونی بوده است؛ به طوری که

منابع و مراجع:

- 16- Mohammad Ali M. Shoja and R. Shane Tubbs , The history of anatomy in Persia , journal compilation (c) 2007 Anatomical society of great Britain and Ireland (2007)210: 359-378.
- 17- ابن سینا ، حسین ، قانون در طب ، بانک اطلاعاتی رایانه ای قانون ، معاونت تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت ، ۱۳۷۶.
- 18- زندگینامه ابن سینا ، برگرفته از سایت صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران .
- 19- S. Sarrafzadeh MD, Nuri sarafian PHD, Almut von Gladiss PHD, et al: Ibn sina (Avicenna), neurosurg. Focus/volume 11/August 2001: 1-4.
- 20- ابن اثیر ، مجمل التواریخ و القصص ، جلد ۱۹ ، حوادث سال ۴۲۰ هجری .
- 21- Reuben levy, litt. D, Avicenna - his life and times, available: www.pubmedcentral.nih.gov
- 22- T kochturk, fetal development and breastfeeding in early texts of the Islamic tradition, Acta paediatr 92(2003): 617-620.
- 23- پزشکی نیاکان ، مبانی اپیدمیولوژی بالینی در قانون ابن سینا ، معاونت تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی
- 24- Paul M. o'Sullivan , M.A , M.B. , The canon medicina of Avicenna ,available at : www.pubmedcentral.nih.gov
- 25- مطهری مرتضی ، خدمات متقابل اسلام و ایران ، چاپ بیست و یکم ، قم ، انتشارات صدرا ، ۱۳۷۴
- 1- محمود بن محمد بن عمر چغمینی ، قانونچه در طب ، پیشگفتار ، ترجمه دکتر محمد تقی میر استاد ، دانشگاه علوم پزشکی ایران ، تهران ، ۱۳۸۵
- 2- B V subbarayappa , The roots of medicine : an historical out line , J.Biosci , vol 26 , No 2 , June 2001 , Indian A academy of sciences: 135-144 .
- 3- Abd al-Rahman al Naqib, Avicenna, the quarerly review of comparative education (paris, UNESCO: International Bureau of education), vol xxIII, No. 1/2, 1993: 53-69.
- 4- Abdul Nasser KAADAN MD. PhD, child health as viewed by Ibn-sina, Jishim 2003,2: 37-41.
- 5- Biography of Ibn sina (Avicenna) available at : www.ismaili.net
- 6- Materia Non medical, British medical journal, 5 november 1977: page 1212, available at: www.pubmedcentral.nih.gov
- 7- H. D. ISAACS, Texts and Documents, A medieval Arab medical certificate, medical history, 1991. 35: 250-257, available at: www.pubmedcentral.nih.gov
- 8- J. lotfi , Abu -Ali sina (Avicenna) and the Description of trigeminal neuralgia , Acta Medical Iranica , vol , 34, no 3 &4 (1996): 55-60
- 9- Peter M Dunn , Avicenna (AD 980-1037) and Arabic perinatal medicine , Archives of Disease in childhood 1997; 77: 75-76
- 10- Sheldon G. cohen MD, Avicenna on food Aversions and Dietary prescriptions, Allergy proc. July - August 1992, vol 13, no 4, page 199-203.
- 11- Richard Dean Smith MD, Avicenna and the canon of medicine: A Millennial Tribute, The western of medicine, October 1980. 133.4, page 367-370.
- 12- Elyan A. MD, Ibn -sina. Abu -Ali Husyn (Avicenna) (980-1037), Asjog. Volume 2. September 2005. (www.asjog.org), page 371
- 13- نجم آبادی محمود ، تاریخ پزشکی ایران ، تهران ، انتشارات دانشگاه ۱۳۶۷.
- 14- زندگینامه ابن سینا ، برگرفته از سایت موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان.
- 15- زندگینامه ابن سینا ، برگرفته از سایت فلسفه و الاهیات دانشگاه آزاد اسلامی سبزوار .